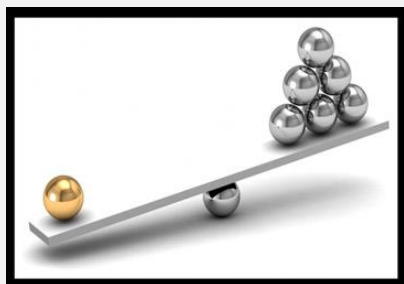

ریشه‌های کیفیت و بهره‌وری در آموزه‌های اسلامی

اسلام با دیدگاهی جامع، بهره‌وری را صرفاً در چارچوب مادی تعریف نمی‌کند، بلکه آن را درست انجام دادن کار درست می‌داند ...

اسلام با دیدگاهی جامع، بهره‌وری را صرفاً در چارچوب مادی تعریف نمی‌کند، بلکه آن را درست انجام دادن کار درست می‌داند که تلفیقی از کارایی (بهره‌وری از منابع) و اثربخشی (تحقق اهداف متعالی) است که اوج این نگاه را می‌توان در سوره عصر، منشور بهره‌وری قرآن کریم مشاهده کرد.

کیفیت و بهره‌وری در عصر حاضر، مفاهیمی چون کیفیت و بهره‌وری، ارکان اساسی توسعه اقتصادی و مدیریتی شناخته می‌شوند. استانداردهای جهانی مانند ایزو ۹۰۰۱، کیفیت را میزان برآورده شدن الزامات و بهره‌وری را حاصل رابطه میان اثربخشی و کارایی تعریف می‌کنند. در عصر کنونی، سازمان‌های بین‌المللی، بهره‌وری و کیفیت را موتور محرک اقتصاد و صنعت می‌دانند؛ اما آیا این مفاهیم مدرن در متون و سیره عملی اسلامی نیز دارای پیشینه و جایگاهی هستند؟ با توجه به اینکه نگرش اسلام به فعالیت‌های اقتصادی، فقط به سود مادی محدود نمی‌شود و ابعاد معنوی و اخلاقی را دربرمی‌گیرد، در این صورت آیا می‌توان اصلی کلی با عنوان «تأکید بر کیفیت و بهره‌وری» را در کنار دیگر اصول اقتصادی اسلام جای داد؟

بررسی واژگان کلیدی در قرآن کریم، مانند حکیم، احکم و حکمت، حاکی از آن است که مفهوم سنجیدگی، استواری و استحکام در متن جهان بینی اسلامی قرار دارد. این مفاهیم فقط به عرصه حکومت و قضاوت محدود نیست، بلکه در قلمرو عمل و رفتار فردی نیز جاری است. در میان متون روایی، اصطلاحاتی چون اتقان، استحکام و احسان العمل به چشم می‌خورد که می‌توان آن‌ها را معادل معنایی کیفیت در ادبیات مدرن دانست.

متأسفانه باید اذعان کرد که این گنجینه روایی، آن‌چنان که باید، مورد توجه فقها و مفسران قرار نگرفته و به قاعده فراگیر فقهی و اخلاقی تبدیل نشده است؛ برای نمونه، در روایتی مشهور، پیامبر اکرم(ص) هنگام چیدن خشت‌های لحد، بر اتقان و احکام کار تأکید کرده است. بعضی از تفاسیر این توصیه را صرفاً به همان مورد خاص قواعد دفن میت محدود کرده‌اند، در حالی که اشاره پیامبر(ص) به کاری به ظاهر پیش‌پاافتاده، در حقیقت بیانگر جهان‌شمولی اصل اتقان است؛ یعنی حتی در کوچک‌ترین و کم‌اهمیت‌ترین امور نیز باید بر استحکام عمل پای فشرد.

روایات متعددی بر جایگاه رفیع اتقان عمل در منظومه فکری اسلام مهر تأیید می‌زند. در حدیثی از پیامبر(ص) آمده است: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا أَنْ يُثَبِّتَهُ؛ خداوند دوست دارد هنگامی که یکی از شما کاری انجام می‌دهد، آن را محکم و استوار کند.» در روایتی دیگر، ایشان شرط ورود به بهشت را عمل متقن می‌داند و هنگامی که پرسیده می‌شود «عمل متقن چیست؟» پاسخ می‌دهد: «الْعَمَلُ الْمُحْكَمُ؛ عمل استوار و بی‌نقص.» امام صادق(ع) نیز در تبیین احسان العمل (نیکی در انجام کار) می‌فرماید: «اگر نماز می‌گزاری، رکوع و سجودش را به نیکی به جای آور و اگر روزه می‌گیری، از هر آنچه آن را باطل می‌کند، پرهیز کن.»

این روایات به وضوح نشان می‌دهد که احسان دو معنای مکمل دارد؛ نخست، نیکی کردن به دیگران و دوم، نیکی به عمل که چیزی جز انجام درست، دقیق و باکیفیت آن نیست؛ بنابراین اتقان و استحکام عمل، مصداقی بارز از احسان العمل محسوب می‌شود. از جمع بندی این روایات می‌توان دریافت که این واژه‌های قرآنی دربردارنده مؤلفه‌های اصلی کیفیت و بهره‌وری هستند؛ رعایت اصول منطقی کار، پرهیز از آسیب‌ها، هماهنگی اجزا با هدف کلان و به کارگیری دانایی و دوراندیشی در تمام مراحل. تمدن‌سازی بر مدار کیفیت

هنر دولت‌های بزرگ تمدنی، همواره مدیریت و نظارت بر اقتصاد و هدایت رشد و توسعه در دو بعد کمی (افزایش تولید) و کیفی (بهینه‌سازی محصولات) بوده است. قرآن کریم دولت حضرت سلیمان(ع) را الگویی درخشان از این نوع حکمرانی معرفی می‌کند. این دولت نه تنها از دانش و تجربه انسان‌ها، بلکه از همه موجودات و منابع در دسترس، برای افزایش کمی و ارتقای کیفی تولیدات بهره‌می‌برد. تمدن بزرگ سلیمانی بر دانش‌ها و مهارت‌هایی متکی بود که موجبات بهینه‌سازی تولیدات را فراهم می‌آورد. توجه همزمان به اتقان و استحکام و زیبایی و هنر در سازه‌ها، امری بود که در این دولت مورد تأکید قرار داشت. خداوند در قرآن گزارش می‌کند که آن حضرت با بهره‌گیری از مهارت‌های کارگران فنی و هنرمند، توانست آبگینه‌ها، قصرهای بلورین و سازه‌هایی بیافریند که حیرت هر ناظری را برمی‌انگیخت. (سوره نمل، آیه ۴۴)

هدف از این اقدام، نمایش قدرت یک تمدن توحیدی، شکوفا و پیشرفته اقتصادی بود؛ تمدنی که منابع خام را با استفاده از دانش فنی روز، به زیباترین، مستحکم ترین و بهترین شکل ممکن تبدیل می کرد: «أَنْ أَعْمَلَ سَابِقَاتِي وَقَدِّرْ فِي السَّرِّ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» و به او گفتیم که زره های فراخ بساز و حلقه های آن را متناسب و هماهنگ اندازه گیری کن و تو و خاندان و قومت کار شایسته انجام دهید، یقیناً من به آنچه انجام می دهید، بینا هستم.» (سوره سبأ، آیه ۱۲)

«وَلَسْلَيْمَانَ الرِّيحَ غَدُوًّا شَهْرًا وَرَوَّاحَهَا شَهْرًا وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنَّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ يَأْذِنُ رَبِّي وَمَنْ يَزِعْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرَتَا نُذِقُهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ؛ و باد را برای سلیمان مسخر و رام کردیم که رفتن صبحگاهش به اندازه یک ماه و رفتن شامگاهش به اندازه یک ماه بود و چشمه مس را برای او روان کردیم و گروهی از جن به اذن پروردگارش نزد او کار می کردند و هر کدام از آنان از فرمان ما سرپیچی می کرد، از عذاب سوزان به او می چشاندیم.» (سوره سبأ، آیه ۱۳)

از منظر قرآن، نشانه های بارز جامعه ای تمدنی را می توان از میزان عمران و آبادانی آن و همچنین از بهره مندی هوشمندانه از تمامی ظرفیت های علمی، اقتصادی و انسانی آن شناخت. جامعه ای که قادر به تولید بهترین و زیباترین محصولات و سازه ها باشد، گام بلندی به سوی شکل گیری یک تمدن انسانی باشکوه برداشته است. موانع بهره وری در اسلام

بهره وری به استفاده درست و حداکثری از منابع و سرمایه های انسانی و غیرانسانی تعبیر می شود. استفاده بهینه از امکانات، گام بلندی برای دستیابی به شرایط اقتصادی مطلوب و تأمین ملزومات اساسی جامعه است. در این مسیر، رشد بهره وری عمدتاً از طریق شناسایی ظرفیت های موجود، حذف موانع و تقویت راهکارهایی میسر خواهد شد که به استفاده بهتر از منابع منجر می شود.

با این حال، یکی از موانع عظیم پیش روی بهره وری در جامعه مدرن، پدیده مصرف گرایی است. متأسفانه امروزه با تبلیغات گسترده و هدفمند، مصرف کالاهای غیرضروری و تشریفاتی، از خوراکی و پوشاک گرفته تا امکانات لوکس، به هنجار تبدیل شده است. این فرآیند که با انگیزه کسب سودهای کلان، از سوی گروه های خاصی ترویج می شود، نه تنها بهره وری را تضعیف می کند، بلکه ارزش های اجتماعی را به سمت تجمل گرایی و اسراف سوق می دهد. این رویکرد در تقابل کامل با روحیه قناعت و عقلانیت اقتصادی است که از پایه های اخلاق بهره وری در اسلام محسوب می شود. سوره عصر؛ منشور جامع بهره وری

اسلام با دیدگاهی جامع، بهره وری را صرفاً در چارچوب مادی تعریف نمی کند، بلکه آن را درست انجام دادن کار درست می داند که تلفیقی از کارایی (بهره وری از منابع) و اثربخشی (تحقق اهداف متعالی) است. اوج این نگاه را می توان در سوره عصر، منشور بهره وری قرآن کریم مشاهده کرد. پیام این سوره در چند محور کلیدی خلاصه می شود:

بهره وری از زمان: سوگند قرآن به عصر (روزگار)، نشان دهنده ارزش زمان و عمر به مثابه سرمایه غیرقابل بازگشت زندگی است. اولین گام بهره وری، برنامه ریزی برای استفاده بهینه از این منبع محدود به شمار می رود.

ایمان به مثابه موتور محرکه: در سوره عصر، ایمان، نیروی محرکه و منبع انگیزه بخش انسان معرفی شده است. این ایمان که از طریق عبادت های آگاهانه تقویت می شود و با یقین به اوج می رسد، بهره وری را در تمام افکار، گفتار و کردار فرد جاری می کند و افزایشی بی حد و مرز به آن می بخشد.

تجلی بهره وری در عمل صالح: ثمره بهره وری ایمان در عمل صالح متجلی می شود. عمل صالح و خالصانه هم بهره وری فردی را ارتقا می دهد و هم عاملی برای افزایش بهره وری اجتماعی است.

حق و صبر: مؤمنان بهره ور با دو ویژگی «تواصوا بالحق» (سفارش یکدیگر به حق) و «تواصوا بالصبر» (سفارش یکدیگر به شکیبایی) شناخته می شوند. آنان نه تنها خود در مسیر حق گام می گذارند و برون داد هایی درست، متقن و خالصانه دارند، بلکه دیگران را نیز به آن سفارش می کنند. در این آیه تلویحاً به نقش امر به معروف و نهی از منکر در دستیابی به کیفیت و بهره وری در امور اشاره شده است. از سوی دیگر، مؤمنان بهره ور صبر را در وجود خود پرورش می دهند و در برابر مشکلات، استوار و مقاوم هستند. از آنجایی که موفقیت و فتح قله های رفیع در پس تحمل مشکلات و تلاشی بی وقفه جای گرفته است، صبر و بردباری، یکی از کلیدی ترین ضروریات تحقق اتقان عمل و بهره وری کامل محسوب می شود و سوره عصر با بیان این ویژگی ها در آیات پایانی خود، الگویی کامل از انسان بهره ور ترسیم می کند. نقدی بر آخرت گرایی معیشت گریز

یکی از موانع تاریخی در تحقق فرهنگ بهره‌وری و کیفیت در میان مسلمانان، رواج رویکردی است که می‌توان آن را «آخرت‌گرایی معیشت‌گریز» نامید. در این نگاه، ادبیات دینی به گونه‌ای تفسیر شده است که گویی فرامین الهی و دستورات مربوط به کسب و کار، سیر در زمین و بهره‌مندی از مواهب دنیا آنچنان اهمیت ندارد؛ حال آنکه در دنیایی که مزرعه آخرت است، بی‌توجهی به آبادانی آن، در حقیقت، محروم کردن انسان‌ها از ثمرات اخروی است. نتیجه این بی‌توجهی، غفلت از مزرعه دنیا و نرسیدن به بذر آخرت خواهد بود. تحقق سنت حیات بخش کیفیت و بهره‌وری، نیازمند تغییر نگرش نسبت به قداست کار، نهادینه سازی فرهنگ محکم کاری، تجربه اندوزی، مشورت و همچنین مقابله هوشمندانه با فرهنگ‌های مخرب است. احیای این مفاهیم نه تنها موجب ارتقای اقتصادی می‌شود، بلکه تحقق عینی تری از دینداری را در عرصه زندگی فردی و اجتماعی به ارمغان می‌آورد.